

ЛЕШЕК КОЛАКОВСКИ

ПОХВАЛА ИЗГНАНСТВА

Двадесети век с популарним ликовима „интелектуалаца у изгнанству” може да се хвалише изузетним родословом: од Анаксагоре, Емпедокла и Овидија, касније од Дантеа, Охаме, Хобса, све до Шопена, Мицкјевича, Херцена, чак Виктора Игоа. Премда, у већини случајева савремени емигранти пре су емигранти него изгнаници у правом смислу речи. Претежно нису били депортовани из властитих земаља, удаљавани судским решењима већ су бежали од политичких прогона, пред затворима и смрћу или једноставно пред санкцијама цензуре.

То разликовање је битно из психолошких разлога. Често су се људи, који су добровољно бежали од тиранских режима, осећали нелагодно. Више нису били извргнути опасностима и тешкоћама, са којима морају свакодневно да се боре њихови пријатељи или цео народ, са којима се поистовећују. Ствар не може да се реши једнозначно; не могу да се утврде очигледна правила, да би се утврдила јасна правила, да би се донеле пресуде, када је одлука о емиграцији била оправдана, а када није. Лако је констатовати да не би било никакве користи, да су Ајнштајн или Томас Ман остали у хитлеристичкој Немачкој или када Шагал не би напустио совјетски Витебск. У Пољској и Совјетском Савезу живе многи људи које би њихове власти радо послале у неку другу земљу, а ти људи упорно одбијају да оду, одлучују се на затвор, прогоне и беду. Ко сме да каже да нису у праву? Солжењицина и Буковског требало је на силу удаљавати из њихове земље, да би поделили тужну судбину стотина истакнутих интелектуалаца, које су совјетске власти непосредно после револуције осудиле на изгнанство. Многим предводницима „Солидарности” предлагана је слобода по цену емиграције, међутим они су одбијали – неки чак и данас пребивају у

затворима, а неки други ускоро могу да се нађу у њима. Милан Кундера је напустио Чехословачку, Чеслав Милош Пољску и на основу њихових искустава настала су изузетна дела савремене књижевности. Хавел је остао у својој отаџбини, као и Херберт. Свим тим људима за много шта смо захвални. *Доктор Фаусџ* и романи Набокова плод су емиграције, као и дела Џозефа Конрада, Јонеска или Кестлера, а *Архийелаї Гулаї* не би могао да напише изгнанник. Међутим, не могу да се формулишу општа правила, која би одредила када је одлука о изгнанству исправна.

Када говоримо о „интелектуалцу у изгнанству”, такође, увек мислимо на неког ко је побегао од овог или оног вида насиља, претпостављајући да је избеглиштво, чак принудно, из много разлога боље него остајање у земљи. Особитост Русије (можда с обзиром на њена пространства) представља прогонство у оквиру властите земље; изгнанник добија најгоре од оба решења: нужност напуштања родне земље и исто насиље, какво је трпео пре изгнанства (мада, и у том случају степен тегоба може бити различит – довољно је упоредити прогонство Пушкина на Крим са прогонством Сахарова у Горки). Изостављајући ту ствар, можемо сматрати очигледним, да емиграција има подједнако корисне стране (слобода), као и штетне (искорењивање, проблеми са страним језицима).

Па ипак, одговор на питање није очигледан, да ли је емиграција само избор мањег зла или је, такође, отварање нових духовних могућности, непознатих онима који су остали у отаџбини. Одговор на ово питање потражимо упоређујући га са судбином најискуснијих изгнанника, изгнанника пар екселанс, Јевреја.

Док су живели у гетима, чувајући свој идентитет у љуштури својих веома сложених ритуала и табуа (можда им је то сложено мноштво њихових права омогућавало да истрају: побожан Јеврејин није могао да живи међу странцима, а истовремено да чува своје обичаје; сам њихов број приморавао је Јевреје да живе у заједници и онемогућавао утапање у хришћанско друштво), могли су да дају многе истакнуте талмудисте и коментаторе Светог писма, међутим, њихова култура битисала је у затвореној енклави. У географском смислу, генерацијама су били људи без отаџбине, али не странци у гетима. Упорно су чували у срцима и умовима изгубљену измишљену отаџбину, мање или више равнодушни према културном свету хришћана. За побожног хасида није имало – када је реч о култури – већи значај да ли живи у Варшави, у Шангају или у Буенос Ајресу; уздизао је у себи веру која му је пренета; да буде чувар тог преноса било је довољно да чува свој духовни живот. Међутим, када су почеле да пропадају зидине гета под утицајем такозване еманципације (ваља имати у виду, да тај вреднујући

појам није једнозначан), Јевреји су продрли у духовни простор Европе изненађујуће брзо и успешно. Неки, као Маркс, Фројд или Ајнштајн постали су освајачи света, хиљаде Јевреја уклопило се у елите свих области цивилизације: у науку, уметност и политику. Донекле, захваљујући томе што су емигрирали из колективне емиграције, постали су изгнаници у савременом значењу. Мада, без напора, већини њих није пошло за руком потпуно да изгубе давнашњи идентитет и да се потпуно асимилију. Племена, међу којима су живели, примала су их као странце и по свој прилици управо тако нејасан статус, неодређен идентитет, допуштао им је да виде и сумњају у више ствари него што су то чинили људи који су од рођења природно осећали своју припадност. Желео бих да кажем, да су антисемити (уколико нису формулисали своје погледе користећи аргументе попут гасних комора) оспособили у приличној мери Јевреје за бројна велика достигнућа, управо због тога што су им препречили пут ка моралној и интелектуалној сигурности, коју пружа племенска припадност – оставивши Јевреје у привилегованом положају аутсајдера.

Познато је да је положај аутсајдера из спознајних разлога привилегован. Туриста често опажа ствари које не опажају становници дате земље, јер су за њих то природни елементи живота (ту ми пада на памет туриста у Америци, Алексис де Торквил).

За народе Књиге, како хришћане, тако и Јевреје, изгнанство је обична и неизбежна судбина људи на земљи. Може се ићи и даље, тврдећи да се мит изгнанства налази у основи свих религија и да је у природи свакога истинско верско искуство. У поруци сваког верског култа садржана је вера, да је наш дом негде другде. Према се из тог уверења могу извући два потпуно различита практична закључка. Један је презир према свему земаљском и самом животу, који не доноси ништа осим несрећа и патњи: таквом уверењу често води и будистичка мудрост. Међутим, такође се може закључити да је изгнанство велика шанса за човечанство, коју треба искористити на повратном путу Оцу. Таква вера доминира у главним правцима јудејско-хришћанске цивилизације. Тоталан презир према материји, телу и земаљским вредностима у историји хришћанства био је маргинална појава. Основно у хришћанском односу према животу може се изразити на следећи начин: живимо у изгнанству и никада не смемо то да заборавимо, отуд сва овоземаљска блага и циљеви морају се сматрати релативним и другоразредним, мада је реалност и наша природна обавеза да их користимо. Природа је противник, кога треба придобити, а не одбацити.

Претпоставимо да су теолози у праву када кажу, да би наши преци у Едену спознали телесну љубав и донели на свет потом-

ство, чак да су се ослонили на искушење и остали у стању благословеног незнања по питању Добра и Зла. Међутим, тада не би никада могли да дају почетак човечанству које нам је познато: човечанству способном за стварање.

Управо та феликс кулпа и изгнанство које је уследило након ње, заједно с патњом и опасностима извукли су људе из стања небеског мира и супротставили злу, опасности, борби и болу, стварајући на тај начин неопходне услове за људско битисање. Стваралаштво је настало из несигурности, из неке врсте изгнанства, из искуства бескућништва.

Филозофија може да негира чињеницу изгнанства или – како хришћани више воле – да га пред нама прикривају; онако како су то чинили поборници емпиризма, натурализма, материјализма и сцијентизма. Филозофија, такође, може да прихвати ту чињеницу и покуша да пронађе повратни пут коначном помирењу човека с бивством – онако како томе приступа Хегел. Такође, може да прихвати чињеницу, при том не верујући да се наша судбина може променити; при чему смо осуђени на непрестану чежњу за непостојећим рајем; егзистенцијалној филозофији у нашем веку пошло је најбоље за руком, да изрази туробну визију те врсте – горке плодове Просвећености.

Хришћански појам првобитног изгнанства може се проширити и њиме обухватити друго изгнанство, односно изгнанство из изгнанства, а такође треће, четврто. (На пример, може се тврдити да је Спиноза био четвороструки изгнаник: прогнан је из јеврејског друштва, које се населило у Амстердаму након протеривања из Португалије, где је боравио након прогонства из Ерека, које је одредио Бог након изгнанства из Едена.)

Изгнанство се може сматрати несрећом или изазовом, а може бити и извор депресије или болно бодрење.

Можемо да се служимо страним језиком због тога што смо приморани на то, или да се трудимо да у њему видимо лингвистичка блага која постоје само у њему, не допуштајући превођење; на тај начин можемо да обогатимо свој ум, а не само техничке способности споразумевања. Можемо да конфронтирамо своју тачку гледишта дошљака с тачком гледишта староседелца и на тај начин да напајамо духовни фермент, који се често испоставља стваралачки и користан за обе стране. У савременој историји има доста примера за то. Није ми познато ниједно дело које истражује улогу коју су у историји Европе, у култури одиграли разни облици индивидуалне и колективне емиграције.

Стога нема сумње да без свих тих, верских или политичких разлога, који су изазвали изгнанства и самоизгнанства, без тих

бегунаца и емиграната, интелектуални и уметнички живот Европе био би сасвим другачији.

Пример су хугеноти¹ у Енглеској и Холандији; италијански верски радикали и унитаристи² који су тражили уточиште у Пољској у другој половини XV века (тада веома толерантној); пољски унитаристи у западној Европи у другој половини XVII века иницијатори су раног просветитељства.

Јевреји протерани из иберијских земаља; бегунци из Средње и Источне Европе под комунистичком влашћу. Сви они дали су допринос, понекад веома значајан, цивилизацији земаља које су их прихватале, чак када много пута нису прихватани срдечно и били третирани са сумњом. Емигранти Трећег рајха веома су утицали на амерички интелектуални живот. Неки су говорили да је то био злокобан утицај, али ко зна коначан биланс тога?

Хтели то или не хтели, морамо да прихватимо чињеницу, да живимо у епоси избеглица, емиграната, номада и тумарала, који крстаре континентима и крепе своја срца својим духовним или етничким, небеским или земаљским, стварним или измаштаним – отаџбинама.

Потпуно бескућништво је неподношљиво. Угрозило би основе човекове егзистенције. Да ли је могућ савршен космополитизам? Диоген Лаертије пише: када су упитали Анаксагору да ли га се стварно не тиче његова отаџбина, одговорио је, да га се веома тиче и показао је небо. Неки и данас причају о истим стварима: тврде да их не интересује племе, у коме су се родили, чак да према њему нису уопште лојални; ипак, сме ли се сумњати да таква обавештења следе из искреног веровања.

Осим појединачних људи који су бежали од тираније или су протеривани из својих земаља, постоје читави народи, где су људи, не напуштајући родну земљу, лишени права грађанства у властитој отаџбини, ипак остајали грађани те државе, чак кад би се њихова земља нашла под страном окупацијом. Таква је судбина – надајмо се, пролазна – народа Средње и Источне Европе. Расцеп унутар државе, коју грађани не осећају као своју, премда се називају њеним власником, и отаџбине, коју би желели да чувају, придао им је двозначни статус, статус полуизгнаника. Држава лишена суверенитета покушава да одузме људима историјско памћење, искривљује га и деформише према актуелним политичким нормама. Међутим, колективно памћење је отаџбина. Ако је један део Европе

¹ Хугеноти – присталице реформације у Француској од 16. до 18. века. – Прим. прев.

² Унитаристи или изворни хришћани веровали су као и Јевреји у једног Бога. То веровање је превладало првих 300 година хришћанства. – Прим. прев.

искорењен, шта може да очекује други део? Да ли ће цео свет бити осуђен на унутрашње полуизгнанство? Да ли Бог жели да нас подсети, на прилично бруталан начин, да је изгнанство трајно део људских животних услова? Немилосрдно, мада заслужено сећање!

(Leszek Kołakowski, *Moje słuszne poglądy na wszystko*. – Kraków, *Znak*, 2000, str. 314–320).

Превела с пољског
Бисерка Рајчић